

**ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ БАЗОВИХ
ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ В АКТАХ ЇХ КОНТАМІНАЦІЇ**

(спроба формальної класифікації)

Михайло ГАВРИШ (Київ, Україна)

В статті розглянуто зміни, які відбуваються на лексичному, синтаксичному, морфологічному, словотвірному та кількісному рівнях організації базових фразеологізмів в актах контамінаційного фразотворення. Як результат аналізу пропонується класифікація різновидів фразеологічної контамінації, що базується на зазначених вище параметрах.

Ключові слова: *фразеологізм/фразеологічна одиниця, фразеологічна контамінація (ФК), непряма ФК, лексична ФК, синтаксична ФК, проста лексична ФК, складна лексична ФК.*

The changes that take place at lexical, syntactic, morphological, derivational and quantitative levels of organization of basic phraseological units in the acts of contamination phrase building have been analyzed in the article. The analysis resulted in the classification of the variety of phraseological contamination, based on the parameters, stated above.

Key words: *phraseologism/phraseological unit, phraseological contamination (PC), indirect PC, lexical PC, syntactic PC, simple lexical PC, compound lexical PC.*

Фразеологічна контамінація (ФК) – це (свідоме чи помилкове) утворення нової фразеологічної форми на базі декількох – як правило, двох – фразеологічних одиниць (ФО). З огляду на часткове чи повне відтворення компонентного складу висхідних фразеологізмів в контамінованій формі можна виокремити *три структурних моделі* контамінаційного фразотворення:

- модель I: ФК з використанням лише окремих компонентів *обох* базових ФО – *pleite machen + flöten/kaputt gehen = pleite gehen* [14: 18]. Якщо компонентний склад висхідних зворотів позначити буквами *ab* та *cd*, то

графічно цю можливість контамінаційного фразотворення можна відобразити так: $ab + cd = ad$;

- модель II: ФК з використанням окремих компонентів лише однієї базової ФО і повним збереженням компонентного складу другої ФО ($ab + cd = acb$) – *Luftschlösser bauen + auf Sand gebaut sein = Luftschlösser auf Sand bauen* [7 (212: 8)];

- модель III: злиття *цілісних* форм *обох* висхідних фразеологізмів ($ab + cd = abcd$) – *Trübsal blasen + nach Noten = Trübsal nach Noten blasen* [15: 1093].

Якщо в наведених прикладах контамінаційне фразотворення обумовлювалося взаємодією *лексичних* компонентів базових ФО, то в деяких поодиноких випадках відбуваються зміни *синтаксичного* характеру, не пов'язані з об'єднанням в новій формі лексичних елементів висхідних фразеологізмів: а) *j-m um den Bart gehen + j-m Brei in den Mund schmieren = j-m Brei um den Mund schmieren* [11 (1: 60)] або б) *den Schlusstrich unter etwas ziehen + den Schlusspunkt hinter etwas setzen = den Schlusspunkt unter etwas setzen* [5: 729]. Тому вважаємо доцільним термінологічно розмежувати ці два різновиди ФК: всі можливості виникнення контамінованих ФО, яким притаманна первинність змін на лексичному рівні базових зворотів, доречно об'єднати терміном *лексичної ФК*, а шляхом *синтаксичної ФК* утворюються фразеологізми, якщо вплив однієї ФО на (семантично близьку) другу ФО обмежується модифікаціями внутрішньої синтаксичної структури останньої (приклад а)) чи її «зовнішнього» керування (приклад б)).

Специфіка синтаксичного контамінаційного фразотворення полягає в тому, що воно завжди реалізується за схемою моделі I шляхом заміни носіїв синтаксичних функцій одного фразеологізму показниками синтаксичної структури іншої ФО. Лексичній же ФК притаманні численні варіанти, і тому аналіз її особливостей заслуговує на більшу увагу.

З одного боку, результатом лексичної ФК може бути злиття фразеологічних компонентів з граматичними ознаками, «узаконеними» мовною нормою висхідних фразеологічних зворотів: *wärmster Dank + heißer Wunsch =*

heißer Dank [12 (1: 223)]. З іншого ж боку, взаємодія лексичних фразеологічних компонентів може супроводжуватися певними трансформаціями їх форми: *wie der Blitz + es geht wie geölt = wie ein geölter Blitz* [15: 142]. Це спостереження дозволяє розрізнити два підвиди лексичної ФК – *просту* та *складну*.

Іншими словами, способом *простої лексичної ФК* виникають фразеологізми, синтаксичні, морфологічні та словотвірні характеристики компонентів яких тотожні відповідним ознакам цих же компонентів в складі базових ФО, тобто відбувається об'єднання лексичних елементів ФО чи ФО в цілісності їх складу без будь-яких інших паралельних змін в аспекті їх форми.

Складна лексична ФК пов'язана з багаторівневими модифікаціями формального характеру, первинними та основоположними серед яких є лексичні зміни, тобто взаємодія лексичних компонентів висхідних фразеологізмів. До найпродуктивніших варіантів складної лексичної ФК належить *лексико-синтаксичне* фразотворення, при якому злиття лексичних елементів базових ФО супроводжується синтаксичною перебудовою останніх, тобто виникає контамінована форма з новою синтаксичною структурою: *den Himmel auf Erden haben + die Hölle auf Erden haben = weder den Himmel noch die Hölle auf Erden haben* [4: 60].

Вторинний характер в актах ФК мають і морфологічні та словотвірні трансформації, оскільки причиною змін тих чи інших узуальних ознак морфологічного чи словотвірного рівнів організації базових фразеологізмів може бути лише первинна взаємодія носіїв цих ознак – лексичних компонентів висхідних ФО. Саме цей факт і визначає віднесення всіх контамінованих фразеологізмів, формування яких супроводжувалось зміною морфологічних характеристик окремих висхідних компонентів та/або утворенням нових лексем-компонентів, до розряду фразеологічних знаків, що виникли способом складної лексичної ФК.

Auf Schritt und Tritt + an allen Ecken und Enden = auf allen Schritten und Tritten [2 (2: 175)] – це приклад *лексико-морфологічної ФК*, оскільки злиття лексичних компонентів двох фразеологізмів призвело до вживання в

контамінованій формі субстантивних елементів першої ФО Schritt та Tritt в множині – за зразком другої базової ФО.

Розповсюдженим в німецькій мові є і *лексико-синтаксично-морфологічне* контамінаційне фразотворення, яке також є одним з варіантів складної лексичної ФК та характеризується обумовленістю морфологічних модифікацій змінами не тільки на лексичному, але й на синтаксичному рівні форми висхідних фразеологізмів: *eine Rolle spielen + der Hecht im Karpfenteich = die Rolle des Hechts im Karpfenteich spielen* [7 (76: 8)]. В цьому акті ФК вклинення ФО *der Hecht im Karpfenteich* в склад звороту *eine Rolle spielen* спричинило часткову перебудову синтаксичної структури останнього та заміну неозначеного артикля компоненту *Rolle* означеним.

Хоча складна лексична ФК з трансформаціями на словотвірному рівні оформлення компонентів висхідних фразеологізмів і відзначається мінімальною продуктивністю, розгляд її різних варіантів дозволяє зафіксувати релевантні явища мовного динамізму:

а) *лексико-словотвірна ФК*: *Kohl quatschen + Salat machen = Kohlsalat quatschen* [10: 115];

б) *лексико-синтаксично-словотвірна ФК*: *weder tuten noch blasen können + keine Ahnung von etwas haben = von Tuten und Blasen keine Ahnung haben* [6: 193];

в) *лексико-морфологічно-словотвірна ФК*: *das Abitur bauen + wie der Blitz = ein Blitzabitur bauen* [13 (4: 80)];

г) *лексико-синтаксично-морфологічно-словотвірна ФК*: *einen Stich haben + blau sein = Stich ins Blaue* [9: 569].

Необхідно відзначити, що, по-перше, словотвір в актах ФК може бути як закономірним результатом об'єднання базових фразеологізмів (*Kohlsalat*, *Tuten*, *Blasen*), так і мати незалежний, нерезультуючий із безпосередньої взаємодії висхідних ФО характер: *Öl auf die Wogen gießen + die Wogen der Erregung = Öl auf die erregten Wogen gießen* [1: 427]. Необрґунтованість останньої форми з точки зору контамінаційного злиття висхідних ФО відображає і її

оказіональний варіант, який вживається в усному мовленні – *Öl auf die Wogen der Erregung schütten* [8 (169: 6)].

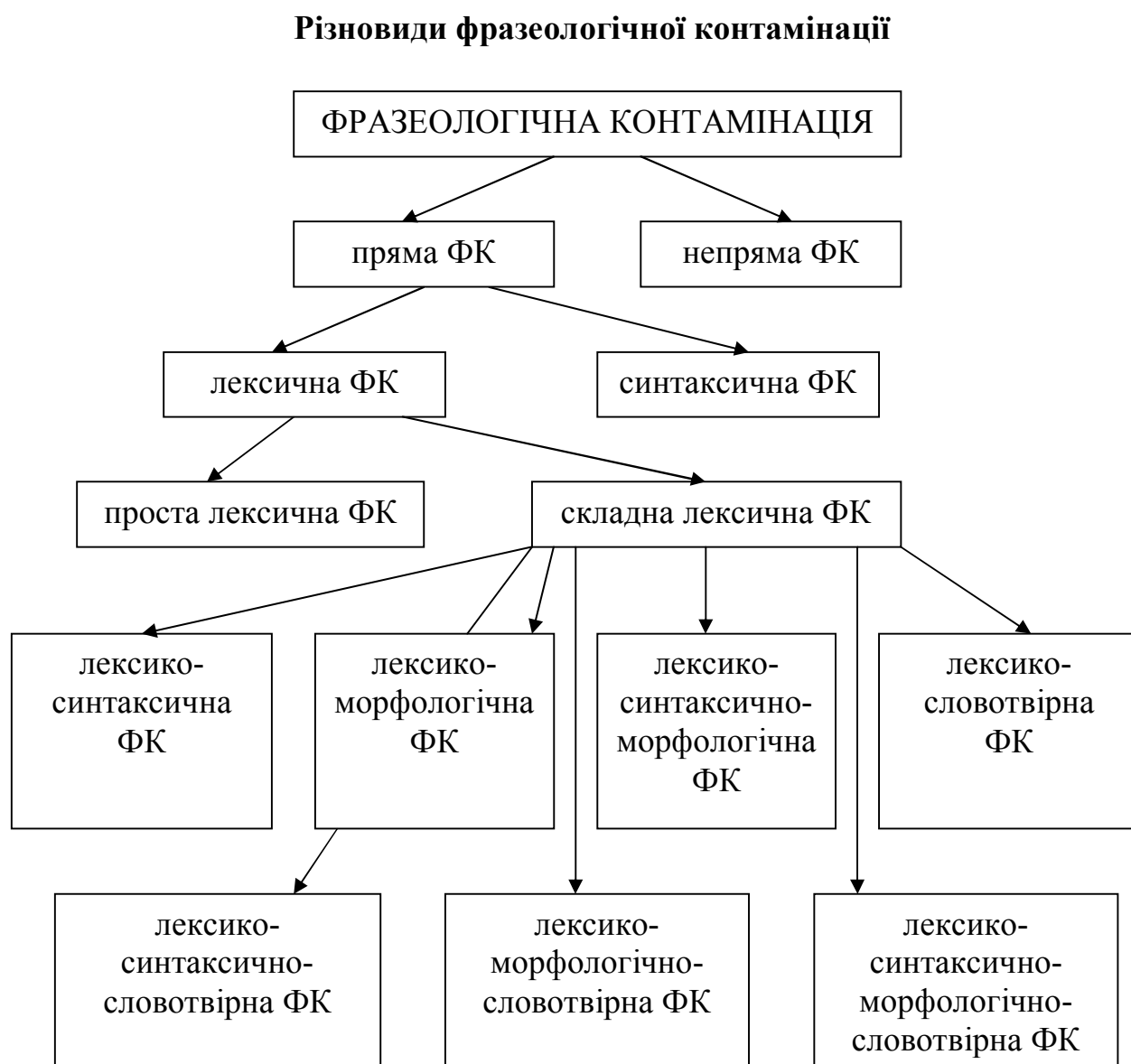
По-друге, контамінаційний словотвір може мати своїм наслідком утворення абсолютно нових лексем-компонентів: *das zieht einem die Stiefel aus + das ist zum ... = das ist zum Stiefelausziehen* [15: 1022] або ж повторення словоформ, які виникли раніше. В складі контамінованих фразеологізмів ці форми матеріалізують, однак, частіше всього нетипове для них в загальноприйнятому вжитку значення, що в аспекті ономазіології дозволяє говорити про виникнення нових слів. Приміром, лексема *Kohlsalat*, пряме значення якої ‘салат з капусти’, як складений з двох висхідних фразеологічних елементів компонент контамінованої ФО має семантику ‘дурниці’, ‘нісенітниці’.

І по-третє, словоформи, що виникають в результаті контамінаційного фразотворення, можуть об’єднувати компоненти чи частини компонентів обох базових зворотів (*Kohlsalat*, *Blitzabitur*) або походити від компонентів лише однієї базової ФО (*Tuten*, *Stiefelausziehen*), а словоскладення, субстантивація та взаємодія цих способів репрезентують найпоширеніші випадки контамінаційного словотвору.

Вивчення та аналіз словотвірних процесів в актах ФК сприяє і розмежуванню суміжних фразотворчих способів. Наприклад, помилково було б вважати, що okazіональний фразеологізм *aalglatter Hund*, який вживається в романі Б.Апітца „*Nackt unter Wölfen*“ [1: 321], виник в результаті контамінації ФО *glatt wie ein Aal* та *blöder/elender Hund*. Етимологічні дані свідчать про те, що прикметник *aalglatt* – хоча його дериваційною базою дійсно був фразеологізм *glatt wie ein Aal* – став нормативним ще в XIX ст. [3: 7], тобто виник значно раніше, ніж ФО *aalglatter Hund*. Отже, зазначений okazіоналізм створено не способом ФК, а на базі однієї ФО шляхом заміни одного з її компонентів самостійною лексичною одиницею, семантика якої, як уявляється, більш глибоко відображала задум автора. Оскільки в аналогічних фразотворчих актах другий фразеологізм «бере участь» опосередковано через лексему, яка

виникла на його основі і взаємодіє тепер з головною базовою ФО, то для адекватного відображення «внутрішнього змісту» цього різновиду фразотворення пропонуємо термін «*непряма ФК*». У випадку ж прямої чи власне ФК словотвір відбувається паралельно і одночасно зі злиттям компонентів висхідних фразеологізмів в єдиний знак.

Схема I

Закінчуючи висвітлення питання щодо особливостей модифікацій форм фразеологізмів, які контамінують, можна сформулювати такі найважливіші висновки:

1. ФК – це спосіб утворення фразеологізмів на базі наявного фразеологічного запасу, який реалізується за трьома структурними моделями,

які відображають злиття в контамінованій формі: а) окремих компонентів базових фразеологізмів, б) окремих компонентів одного базового фразеологізму з другим базовим фразеологізмом (у цілісності його складу) та в) двох висхідних ФО без будь-яких кількісних змін в їх складах.

2. ФК – це фразотворчий спосіб, при якому модифікації висхідних фразеологізмів охоплюють лексичний, синтаксичний, морфологічний, словотвірний та квантитативний параметри їх форми.

3. Лексичні та в небагатьох випадках синтаксичні зміни відіграють основоположну роль в актах створення контамінованих ФО. Морфологічні та словотвірні ж трансформації завжди вторинні, оскільки вони обумовлюються конкретними лексичними (чи лексико-синтаксичними) зрушеннями в структурах базових фразеологізмів, що і відображено на схемі I.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бинович Л.Э., Гришин Н.Н. Немецко-русский фразеологический словарь. – М.: Русский язык, 1975. – 656 с.
2. Гаврись В.І., Пророченко О.П. Німецько-український фразеологічний словник. – К.: Радянська школа, 1981. – Т. 1. – 416 с. – Т. 2. – 382 с.
3. Duden: Herkunftswörterbuch // Der Duden in 10 Bd. – Mannheim/Wien/Zürich: Bibliographisches Institut, 1963. – Bd. 7. – 816 S.
4. Fleischer W. Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache. – Leipzig: VEB Bibliographisches Institut, 1982. – 250 S.
5. Friederich W. Moderne deutsche Idiomatik: Systematisches Wörterbuch mit Definitionen und Beispielen. – München: Max Hueber Verlag, 1966. – 824 S.
6. Görner H. Redensarten: Kleine Idiomatik der deutschen Sprache. – Leipzig: VEB Bibliographisches Institut, 1979. – 262 S.
7. Junge Welt. Organ des Zentralrats der FDJ (Tageszeitung). – Berlin: Verlag Junge Welt, 1985.
8. Junge Welt. Organ des Zentralrats der FDJ (Tageszeitung). – Berlin: Verlag Junge Welt, 1986.

9. Krüger-Lorenzen K. Deutsche Redensarten und was dahinter steckt. – München: Wilhelm-Heyne-Verlag, 1984. – 860 S.
10. Küpper H. Am A ... der Welt: Landserdeutsch 1935-1945. – Hamburg: Claassen Verlag, 1970. – 315 S.
11. Küpper H. dtv-Wörterbuch der deutschen Alltagssprache: in 2 Bd. – München: Deutscher Taschenbuch Verlag. – 484 S.
12. Küpper H. Wörterbuch der deutschen Umgangssprache. – Hamburg: Claassen Verlag, 1963. – Bd. I. – 532 S.
13. Küpper H. Wörterbuch der deutschen Umgangssprache. – Hamburg: Claassen Verlag, 1970. – Bd. IV. – 438 S.
14. Richter A. Deutsche Redensarten. – Leipzig: Friedrich Brandstetter, 1930. – 247 S.
15. Röhrich L. Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten: in 2 Bd. – Freiburg – Basel – Wien: Herder-Verlag, 1976. – 1256 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Михайло Гавриш – канд. філол. наук, доц., завідувач кафедри німецької мови Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана.

Наукові інтереси: фразеологія німецької мови, проблеми розвитку німецької мови, методичні аспекти іноземномовної підготовки сучасних фахівців (зокрема, економістів).